

Л-634-н.с.
586187

П.ЛІСОВИЙ
НЕТРИ
СЕЛА

ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

Ціна без оправи 1 крб. 45

Оправа 60

Папка 25

V.N. Karazin Kharkiv National University

8 (ca) 2.2 - Harper

ПЕТРО ЛІСОВИЙ

ПЕТРІ СЕЛА

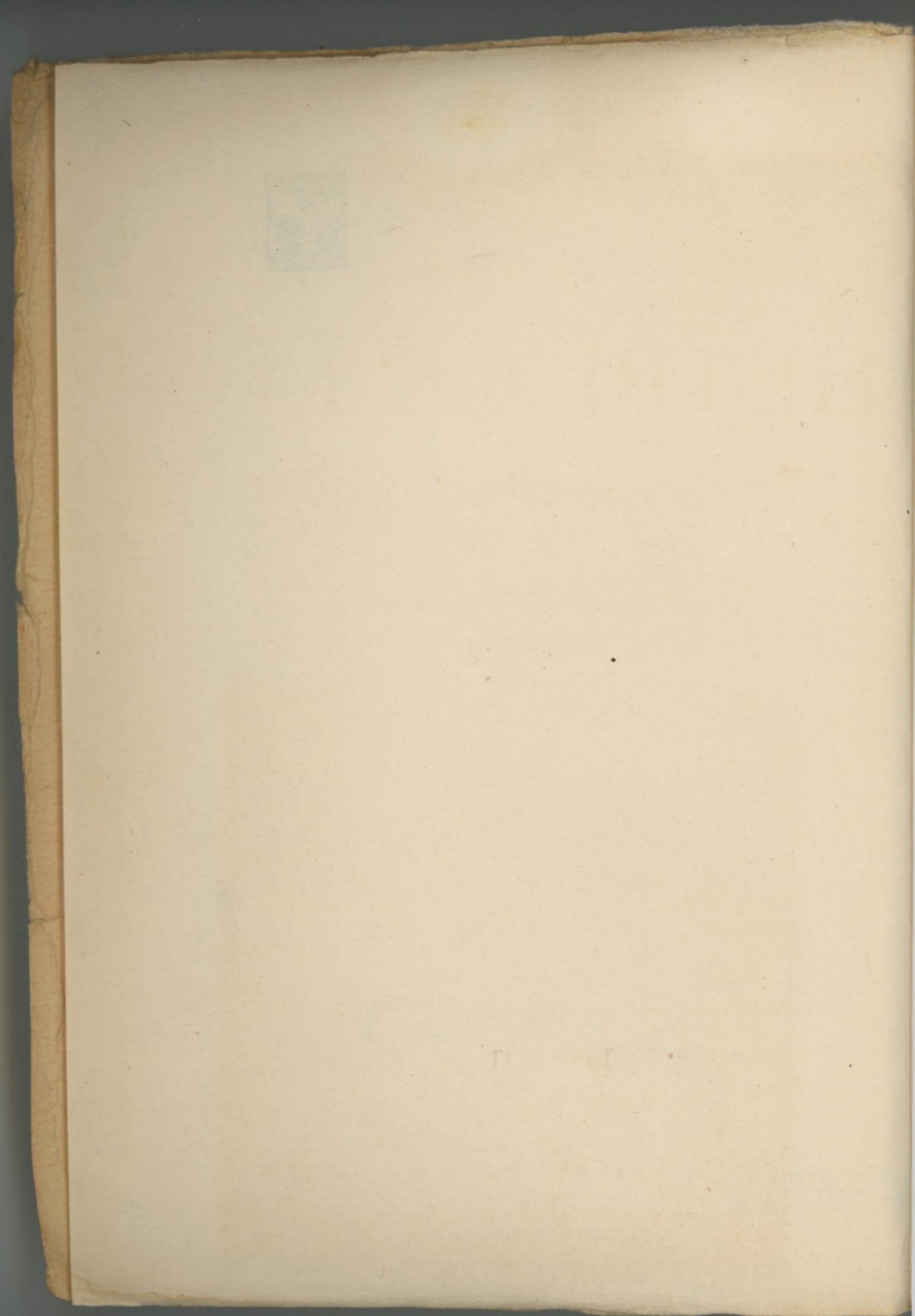
С. С. П. НАРИС 1922 - 23 - 24

ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1924

Л-634 Н. С.

ПЕТРО ЛІСОВИЙ

НЕТРІ СЕЛА

(СТАТТІ, НАРИСИ 1922 — 24 Р.Р.)

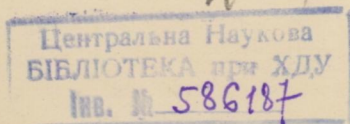
ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1928

[89179 — 4 (081)]

Л-634 н.с.

Укрголовліт № 2940. 1927.

Зам. № 533.

Тираж 5000.

ВІД АВТОРА

Ця книжка склалася з статей і нарисів, що містилися протягом 1922—24 р. р. у газетах „Вісти“ ВУЦВК та „Селянська Правда“. Уже це одно накладає на неї, так би мовити, газетний характер, бо всі речі, тут зібрані, писалося, як то кажуть, на „злобу дня“. Гадаю, що читач це сам помітить і вибачить авторові деякі огріхи що до художності, тим більше, що автор висував наперед політичний момент, а не художній.

Коли автор і вирішив випустити цю збірку у світ, то з єдиною метою — дати книжку, яка б до певної міри ставила віхи на пройденому нашим селом шляху. Книжка охоплює час з моменту переходу до непу, тоб-то час, коли одгриміли бої горожанської війни, і радянська республіка вступила в добу так званої „передішки“.

За ці три роки селом пережито багато. На зга-рищах старого ладу, старих взаємовідносин починають закладатися підвалини нового життя, росте новий побут. Але даремно гадати, що новий лад

так собі, просто, увіходить в життя. Ні! Пережитки старого міцні, коріння його йдуть дуже далеко в глибину і паростям нового доводиться часом витримувати жорстоку боротьбу з темними силами минулого.

Відбиток цієї боротьби лежить і на цих нарисах. В окремих випадках не завжди перемога залишається за новим, але коли брати явища масово, то нове перемагає.

От підсумуванню цих перемог і присвячено головним чином цю збірку, яка, сподіваємось, знайде свого читача.

І коли вона хоч трохи спричиниться будівництву нової Радянської України, коли вона хоч трохи нашим низовим робітникам села допоможе вести роботу правильно, беручи на увагу наші помилки в минулому, то скромної мети автора буде досягнуто.

Автор у цих нарисах ставив перед себе конкретне завдання — показати село після перших бурхливих років великої революції. Наскільки він це виконав, судити буде не він, а інші.

Харків

21/I 1925 р.

І ТРЕБА, І НЕ ТРЕБА

(З авторських праць)

НЕТРІ

Три просторих коханьлися дозрілих
хлібам, плути...

В полі порожньо, всі одні жиди не жиди.
Три жабаронки силлять, розсипають свої срібні
дні та брідка дубина хажо шутке понад снігами
хлібам, то раятом підіймається дотори, то хангем
біліє у жито.

Слова.

Ковчак, запряжені у простий сільський віз
сидять помахують хвостами і ступою біють се-
ред цього хлібного моря.

Мій візник, дядько Юлія, що його дали мені
на "варилу" у сільському комітеті, не має в на-
душі підганяти своїх кончиків. Він тільки для
бідару, щоб хлоскати батогом.

— Ні! Ні! — говорять він до своїх мизначних
візів. Але голос у цього коня не селідий. Ко-
нине та жиди розуміють і замість того щоб
бігти від коня, нукання та хлоскання коня

І ТРЕБА, І НЕ ТРЕБА

(З подорожніх вражінь)

Серед просторих ланів, що колихалися дозріваючими хлібами, плутає путівець.

В полі порожньо, ані одної живої душі не видно. Тільки жайворонки сиплять - розсипають свої срібні пісні та зрідка шуліка хижо шугне понад самими хлібами, то раптом підійметься догори, то каменем падає у жито.

Спека.

Конячки, запряжені у простий селянський віз, спроквола помахують хвостами і ступою ідуть серед цього хлібного моря.

Мій візниця, дядько Юхим, що його дали мені по „наряду“ у сільському комітеті, не має й на думці підганяти своїх конячок. Він тільки для білізру иноді хльоскає батогом.

— Но! Но! — говорить він до своїх миршавих шкап. Але голос у нього зовсім не сердитий. Конячки це чудово розуміють і замість того, щоб після того нокання, нукання та хльоскання хоч би

трішки підбігти тупцем, вони, ніби навмисно, збочують з дороги й починають зривати колоски.

— Куди вернеш? — так само говорить Юхим і починає дьоргати віжками.

Я лежу на возі, повного свіжого сіна, і дивлюсь прямо у прозору блакить неба.

Он високо - високо літає рябець. Он показалася, неначе з серпанку, біла-біла хмарка, починає рости - зростати, а потім раптом тане, зникає.

І знову чиста блакить, знову простір, співи жайворонків та „підпадьом“ перепелів.

Юхим зо мною не розмовляє, очевидно, сердиться, що через мене у „наряд“ попав і оце мусить мене за п'ятнадцять верстов везти. Я теж мовчу.

Пахло хлібами. Знаєте, такий здоровий, медяний дух, що йде з поля в сонячні дні. Іноді вітрець доносить пахощі полиню. В житах синіють волошки. Зрідка одноманітний зелено-золотистий килим переривався смугами гречки, проса, вівса, конюшини.

— Тпру! — зупиняє Юхим коні.

— Що таке?

— Коням треба відпочити, — промовив він незадоволено.

— Коли відпочити, то й відпочити! Мені все одно поспішати нікуди!

Коні стали. Юхим вийняв з-за пазухи великого кисета, розтер на чорній та грубезній, як чавун, долоні тютюн і почав крутити велику, як колода, цигарку.

Запалили.

— А ви хто такі будете, товаришу? — запитав мене Юхим після кількох затажок. — Чи ви комісар, чи ви будете з земельного відділу?

— І не комісар, і не з земельного відділу, — відказав я, ухиляючись від прямої відповіді.

— Так, — протягнув він. — А в нас по селі така чутка пройшла, що на опитне поле комісар приїхав, дак землю, що під поле відвели, мужикам назад повертать будуть.

— А хіба вам поле не потрібне?

— Та хто його знає? Воно, якщо по правді казати, і потрібне, і не потрібне. І треба його, і не треба...

— Як-то так? — кажу я, здивований таким рішенням Юхима: і треба, і не треба... — Ви ясніше кажіть.

— А так... Опити ті ніякої користи нам, мужикам, не дають. Ви пойміть, — каже, вже хвилюючись, Юхим, — сто двадцять десятин. Шутка сказати! То ж двадцять хазаїв, коли їм дати по „нормі“, можуть на тій землі сісти.

Виходить, що дядьки всюди добре цю „норму“ затамили.

— Так опитному ж полю саму найгіршу землю відвели. Солонці та піски. Коли б та земля була у вас, то вона все одно б пустіла. А поле і мусить вам на ділі показати, як на самих поганих, неродючих землях треба господарювати та добрі врожаї мати.

— Пусте діло, — твердить уперто своє Юхим, — дайте мені ті 120 десятин, то я вам такий „опит“ покажу, що аж засмієтесь. Ні, ти покажи опит такий, — каже далі Юхим, звертаючись до когось невідомого, — як на двох десятинах треба господарювати так, щоб і скотина була сита, і сем'я не голодна. От то я розумію, що опит! А все те, що вони там роблять, то дурниці!

І Юхим зневажливо махає рукою.

— Ні, не дурниці, — намагаюсь я переконати Юхима.

Пригадую, що читав колись про постановку досвідного діла за кордоном, і починаю розказувати про Америку, про Німеччину, про наших німців-колоністів, які вони збирають врожаї, як там живуть селяни.

Юхим уважно слухає, похитує головою, а очі його весь час з недовір'ям позирають на мене.

— Бреши, бреши, — ніби говорили вони, — а мене все одно не переконаєш.

Я змовк.

— Дак, може, там, у вашій Америці, земля родюча, — каже Юхим, трохи помовчавши. — А потім, по скільки десятин у ваших, як ви їх називаєте, фермерів, чи що?

— Ага? Я так і знав, що в них землі більше, ніж у нас. На землі й дурень врожай получить. Все од землі залежить, та ще, кажуть, від бога. А то подумайте, — говорить далі з призириством

Юхим, — стоїть панночка, коло неї вага. Дівчата в кошиках гній носять, важать, потім купками по полю розкладають. А для чого, питаю вас? У нас он торік, слава тобі, господи, врожай собі нічогенький був. А на вашому полі бур'яни вирости. Хотіли бога перехитрити, а воно він вас перехитрив.

— А отже німці перехитрили...

— Та то ж німці. То ж нація, народ, а ми що?..

— Ми теж народ.

— Хай так. Тільки там народ грамотний, він знає що до чого. А у нас...

Юхим знову безнадійно махнув рукою.

— От, бачите, ви самі розумієте, що коли народ грамотний, то він живе краще...

— А я про що толкую... І всі у нас сознають. Чого наші мужики стоять проти опитів? Думаєте, що їм уже так потрібні оті 120 десятин? Ні. Мужики кажуть, що опити їм не потрібні через те, що ніде їх прикласти, та й не зуміють вони. Значить, для опиту треба грамоти, потім земля. От про що говориться...

— Як то ні до чого прикласти? Адже у ваших селян є земля?

— Є. Та що толку з тієї землі?

— От ви й спробуйте на своїй землі те, що на опитному полі робиться.

Юхим засміявся.

— А як у мене поле за десять верстов. Як, по-вашому, я в себе той опит зроблю? На припічку, чи що його робити?..

— Треба землю переділити. Село розселити. На хутори, на виселки можна вийти. Законом це дозволяється. Читали новий земельний закон?

— Чули. Так мужики не хочуть ні розселятися, ні землю ділити...

— От тобі й раз! Та ви ж сами добре розумієте, що земля на десять верстов, то все одно, що у вас її немає. Значить, треба зробити так, щоб вона була ближче.

— А, звісно, треба, — згоджується Юхим. — Хто каже, що не треба. Коли б у мене була під боком земля, то, як кажуть, дома й замужом. А як ви заставите мене перейти на нове місце? А, може, я не хочу? Чому саме я мушу виходити на виселки, а не хто інший? Отак і кожний думає.

— Ну, як так думати, то й справді ви ніколи з злиднів не повилазите, — кажу я, трохи роздратований Юхимовими міркуваннями.

Але, дійсно, справа не такою вже простою здається, як то іноді показується з кабінету. Там все це дуже просто робиться. Склали плана, розписали кошторис, написали брошурку й кінчено. Так уже селяни й прийняли інтенсивну плодозміну, і на виселки пішли, і поліпшену худобу почали розводити. А коли діткнеться до справжнього діла, то й стоп машина. Не йде дядько на виселки, хоч ти трісни, не хоче він змінити свого трипілля на шестипілля, скільки ти його не підманюй, як ти добре не малюй йому життя на виселках. Навіть і піяніно

не підважить, про яке часто - густо згадують наші агітатори. А розгадка дуже проста: дядько просто не хоче міняти синиці в руках на журавля в небі.

От послушайте, як оцей самий Юхим про „розселення“ толкує.

— Ви, думаєте, не треба розселятися? Треба. А коли подумати як слід, то й не треба...

Знову „треба“ й „не треба“. Я чекав, що далі Юхим буде говорити.

— От, подумайте, — провадив своє Юхим, — при-міром, я захотів би переселитися, та ви знаєте, що це таке? Та це ж розор для мене, без ножа смерть.

— Вам можуть дати допомогу...

— Хе! — зневажливо знизав плечима Юхим. — До-по-мо-га!.. А держава де набереться, коли почне всім давати допомогу. Ні, це не резон!

— Та он же по других волостях виселяються. І ліс на хати получили, і ще дещо...

— Знаємо. Ні, ви банок нам зробіть. За банок вам всі селяни спасибі скажуть. От що! Банок нам потрібний. Пішов би я туди, позичив би грошей, і пішла робота. Тоді мені й опит подавай. Я, може, й агрономів де в чому носа втру, — почав уже хвалитися Юхим.

— Так он ти який, — подумав я. — А я було тебе за простачка прийняв.

Спека помітно спала. Дужче бреніли бджоли. По краях неба громадилися білі хмари.

Тихо. Просто, „ні вітру, ні хвилі“.

Рушили далі.

— Н-но! — поганяє Юхим. — Був у нас тут оратор недавно, розказував про землеустройство. Та тільки ми мало чого допоняли.

— А ви б собі кращого попрохали.

— Таке й було. Мужики так думають, що чим менше до них їздять, тим краще.

— То ж чому так?

— Та, знаєте, мужики у нас чудні. Як прочують, що хтось із города приїхав, так і думають, що новий продналог привезли.

Я сміюсь. Але мені заздро стало такій популярності Наркомпроду.

— Тепер тільки один продподаток, — кажу. — Він для держави йде.

— Кажіть. Торік так само говорили. А потім як пішло, — і на школи, і на лікарні, і громадянський, і імушественне якесь. Одним словом, встигай тільки розчепиряти калитку. Ніяк тих чортових грошей не напасешся.

— То, — кажу, — податки на місцеві потреби. — Ви ж і раніш платили подушне, сільські збори, волосні, земські. А що хіба, по-вашому, і податків не треба платити?

— Чому не треба? Платить треба. Платити ніхто не відмовляється. Держава ж мусить жити? Знову ж красноармейці. Зодягать, обувать нада їх (Юхим іноді закидає „по-городському“). А як подумати, то...

— ... Не треба, — підказую я, — у вас це якось чудно виходить: і треба, і не треба...

Юхим теж сміється.

— Мужики так галдять, що ні з кого, мовляв, спросить, куди гроші діваються. Раніш був староста, старшина...

— Цар, — додаю я, — ви вже до кінця доказуйте.

— При чому тут цар, — ображено говорить Юхим. — Цар дурний був. Предки державу збирали, а він у трубу загнав її, і сам загинув. Царя пани згубили. Він з панами тільки мав діло, а до мужика звертався, коли йому салдатів треба було. За царем у нас, товаришу, ніхто не жалкує. Правду кажу. А от нащот порядку в наших комітетах, то його таки частенько там немає. От к чому я сказав, що ні з кого спитати. А нащот контр-революції, то ми не кулаки які-небудь, боронь боже... Ми трудові селяни, мозолями хліб добуваємо. Платимо, платимо, а куди йде — не видно. От, значить, у мужиків і опаска являється: чи в діло воно, чи не в діло йде?..

І Юхим, видимо, ображений, замовкає.

Правду кажучи, я такі речі чув не від одного Юхима. Про якусь провокацію тут не приходитьсь говорити. Річ у тому, що інтерес до громадських справ за часи революції у селян дуже виріс. Вони цікавляться кожною копійкою, що держава в них бере. По суті це явище здорове, хоча куркульня іноді й патякає про те, що все „жиди“ по своїх кешенях розтягли.

781985

З практики ж наших сільських, волосних та повітових комітетів не зовсім видко, щоб вони такі звіти давали, особливо про кошти, що збираються на місцеві потреби. А дядько — це Хома - неймовірний. Не впевнившись на власні очі, він вам ні за що віри не поїме.

Я кажу Юхимові:

— Спитати є з кого. У вас є голова сільського комітету, волосного. З них і питайте. Адже ви їх вибирали.

— Та вибираємо. Тільки нещастя в тому, що не хочуть ходити. Виберуть, а він тиждень походить і кидає...

— Знову другого вибирати треба?

— Еге ж. А то ще й так буває. Одні виберуть, а другі, що не були, кажуть: ми його не вибирали, то й слухати не будемо.

— І тепер так?

— Е, ні! Тепер уже налажується. Власть строга стала. Сурйозна власть. Та й пора. А то кой-хто таки розпадлючився.

— Значить, власть потрібна?

— А як же! — здивовано говорить Юхим. — Та якби не було власти, то ми б один одному в'язи поскручували. Знову таки і те треба сказати, що теперішня власть здорово за бідноту стоїть. А то нас би багачі з гамузом з'їли б. Правду кажу. Не люблять вони, коли кого - небудь кулаком або куркулем обізвеш. Так і спалахне увесь. — Який я, —

каже, — кулак? — і чого їм те слово так не під нараву? — наївно запитує він.

Павза.

— Я так думаю, — веде Юхим, — що як зберемо врожай, то діла підуть на поправку. Потроху - потроху, і полатаємося. — А онде і Красилівку видно!

І Юхим указав мені пужалном на купу топіль.

— Вас куди завести? — запитав він трохи згодом, — до комітету чи до школи.

— Вези до школи.

За півгодини ми вже були у Красилівці. На прощання Юхим простягнув до мене руку.

— Може, дали б що-небудь...

Я дав.

— Оце спасибі! — і на його обличчі з'явилася посмішка. — Буде на що гасу купити. А я, як на те, і пляшку взяв з собою. Прощайте!

— А що, Юхиме, скажіть: чи треба було мене везти, чи не треба?

Юхим засміявся.

— Як вам, товаришу, сказати? Для вас, то воно треба. А, як на мене, то, може, й не треба...

І він ударив по конях.

* * *

Скільки от таких Юхимів розкидано по наших селах, що заплуталися між своїм „треба“ і „не треба“, як між тими трьома славнозвісними соснами.

Але вони бачать, що радянська влада попри всіх своїх хобах все-таки краща за стару урядницьку чи старшинську владу.

„Предсідатель“ користується більшою пошаною більшости селянства, ніж старі, заштатні тепер, володарі села.

Та цього не досить. Селяни так були затуркані, запаморочені старим „прижимом“, що й досі той чад не вийшов їм з голови, бо вони й досі часто не розбираються, що їм треба і чого їм не треба.

Завдання наше — поскоріше це масовому селянинові, отому нашому Юхимові, роз'яснити.

1922 р.

„ШЕХВА“

Я повертався з командировки. Їхати прийшлося через село, де вже не раз бував і де дядьки мене знали. Мені треба було побувати в сільраді, де я мав узяти одну справку.

Я вже було зовсім зібрався йти, коли це хтось з мужиків, їх тут був цілий гурт, гукнув до голови:

— Семене Йвановичу, ви б показали товаришеві газету, може б, вони нам роз'ясняли, що то за шехва?..

— Да, да, товаришу, — зніяковів Семен Іванович, — тут у нас одно недоумленіє трапилось, так ви, будьте так добрі, роз'ясніть нам. Звинительно, — продовжував він тихіше мені на ухо, — знаєте, тьомний народ, одним словом, свого добра не розуміє...

— Ну, давайте сюди ваше недоумленіє, — сміюсь я.

Я вже з досвіду знав, що трапилася якась прикра помилка, і дядьки ламають над нею голови, не знаючи, що їй подумати.

Принесли газету. Навколо мене стовпилося душ із двадцять народу, голова до голови.

— От воно недоумленіє, яке усякий нежелательний советської власті толк породило, — промовив офіційним тоном Семен Іванович і ткнув товстим пальцем у невеличку газетну замітку.

Я прочитав уголос:

„Шефство над селом

Идея шефства начинает и у нас претворяться в жизнь. На вчерашнем заседании ячейки завода „Октябрь“ постановлено взять шефство над селом Х. Предположено в ближайшее время в Х. одправить экспедицию из нескольких товарищей, которые бы обследовали жизнь села и выяснили бы его нужды. Во время пасхи ячейка намерена провести несколько собеседований на антирелигиозные темы и вообще познакомить селянство с новыми мероприятиями советской власти“.

От і все „недоумленіє“.

Дядьки загалділи.

— От, от, — вона сама. Ви вже, товаришу, будьте такі ласкаві, поскільки ми вас знаємо, без обману об'ясніть нам, що то за шехва, експедиція і т. інше. А то ми не розуміємо, а сумління бере...

— Здається, і продподаток внесли сповна, і подвірне, і гражданський, а тут знову якусь шехву назначають, знову давай...

— Нічого, товариш об'яснить по - правді, що до чого.

Я в душі добре вилаяв кореспондента і редактора.

— Та хто вам набалакав, що з вас хтось буде брати? — сміюся я, а в душі зовсім не до сміху було.

— Ша! — крикнув Семен Іванович на своїх громадян. — Що ви жидівський базар розвели. Вибачте, товаришу! Більше всего глупие баби пашекували. Казали, що шехва приїде для того, щоб заборонити великдень святкувати, церкву замкнути, молодих хлопців в комсомол переписати, — закінчив він і з притиском пробурмотів до гурту: — У-у-у, дурні! Свого інтересу не розуміють!..

— А ви ж, як голова, об'ясняли їм, що таке шефство? — питаю я Семена Івановича. — Ви ж, здається, член комнезаму і старий салдат, так що повинні знати, що то за штука.

— Так точно, об'ясняв, тільки ніхто не йме віри. Ти, каже, для того й поставлений, щоб власті допомагати. Що ви поробите з таким народом?

Я став об'ясняти, що то за звір ота страшна „шехва“, для чого вона вводиться і хто її вигадав. Дядьки уважно слухали, піддакували, згоджувалися.

— Ну, що, тепер заспокоїлися?

— Тепер ясно все. Спасибі. Звиняйте за безпокойство, недоразумініє вийшло... Не знали...

— Вам же говорили, — вмішується Семен Іванович. — Так ні, не вірять. Обман, кажуть. От тепер сами бачите, що по - дурному боялися.

— Звиняйте, Семене Івановичу. Тепер, коли то-
вариш об'яснили, нам всім стало ясно. А то хто
його зна? Шехва! А що то за шехва, ніхто ска-
зати не може.

— Так я передам вашому шефові, щоб він по-
скоріше до вас приїздив. Добре?

— Добре. Та й ви з ними. Бо як ми вже вас
знаємо, то й люди більше віри йнятимуть.

Але не тільки так злякалися шефів мої знайомі
селяни.

Ось, наприклад, село Янівка на Чернігівщині.
Селяни зустріли свого шефа таким запитанням.

— Чого ви до нас їдете? Хочете, мабуть, роз-
узнати, чи не можна ще з нас податків стягнути?

Янівці так само подумали, що тут криється
якийсь підвох.

Звідси ворожнеча.

— Не стануть же комуністи задаром їздити по
селах і так собі, за здорово живеш, усякі хороші
речі говорити?— думає сам собі дядько.

І робить висновок:

— Ні, не спроста комуністи вигадали цю шехву...

Тут, очевидно, відіграє роль та проклята спад-
щина, яка залишилася нам від капіталізму і старої
поліцейсько-дворянської Росії.

Селянин вправі тоді був казати, що для його
з міста нічого доброго не приходить. Місто—осе-
редок влади, ворожих урядовців, незрозумілих за-
конів. Місто вимагає податків, місто, коли його

ослухаються, карає, одно слово, місто — ворог, де його, простого дядька, чекають всілякі халепи.

Ті культурні надбання і багатства, які скупчені по містах, для селянина були (і зараз ще є) неприступними, незрозумілими, чужими його ідеології, не відповідали його побутові.

Більше, місто в уяві дядька, то було якесь збіговисько панів, різних неробів, які цілими днями без ніякого діла сновигають по вулицях, бенкетують, жирують.

Місто — дармоїд, що сидить на селянському горбі, — от який був конечний висновок села.

Таким воно в уяві селянина залишилося почасти й понині. Доба військового комунізму, коли радянській владі приходилося в силу необхідности провадити на селі тверду продовольчу політику, господарча руїна, коли все було націоналізоване і навіть цвяха не можна було дістати без дозволу, — само собою, не могли розвіяти цілком цього погляду.

Або візьміть, наприклад, теперішню непманію. Знов таки селянинові нема чого радіти. Та й де там радіти, коли за аршин поганенького ситчику приходиться платити пуд хліба.

Або світи грішним тілом, або вискрібай засіки, щоб одягтися або взутися.

Місто все бере, і нічого не дає, крім хіба „орателів“. А появлення оратора в ці роки знаменувало якусь кампанію або було звязане чи з розверсткою, чи з податком і закінчувалося одним.

— Дай!..

Я пригадую один випадок. Поїхали ми якось на початку 1921 року в одно село хвости од продрозверстки збирати, ціла компанія нас була, щось душ п'ять. Зібрали сход, і давай томити народ. Стоять, мовчать, слухають. Нарешті один дядько не витримав і прохає поза чергою слово. Дали. Він вийшов та й каже, обертаючись до нас:

— Товариші, нащо ви народ томите? Тепер весна, робити треба, а ми стоїмо. Кажіть прямо: скільки вам пудів треба?

Мені часто пригадується цей дядько. Отже мене ані скільки не дивує ні те, як зустріли янівці свого шефа, ані мої знайомі селяни.

А нашим шефам слід це пам'ятати і не томити народ.

Говорити діло і до діла.

Не обіцяти їм журавлів у небі, ні царства божого на землі.

А казати правду.

Говорити, що тільки через сувору працю, через самовідданість ми переможемо, —

— і злидні, —

— і тяжку спадщину, що лишили нам пани.

А, крім того, коли допомагати, то допомагати конкретно, чим-небудь.

А не язиком!

Бо селянин найбільше не любить базікання, то-рохтіння.

Ви не встигнете з трибуни злізти, а з вас глузують.

І получається „шехва“ не „шехва“, а кат - зна що!

Он у тій же Янівці як спершу зустріли! А потім, потроху, потроху, все гаразд пішло. Коли селяни побачили, що „шехва“ ніякого податку не думає брати,— крига розтала і встановилося довір'я.

Значить, зуміли підійти.

Правда, молодь та скоріше пішла назустріч, ну а старі, ті ще бурчать на шефа, а проте й собі йдуть послухати.

Знав я одного діда. Років з десять з печи не злавив, думав і померти на печі. А як почалася революція, як піймали селяни свого пана, що за гетьмана вартою командував і мало не все село в нього на бочці не перебувало, зліз старий з печи, поклонився іконам і чвалає з хати.

— Куди, діду, йдете? — питають.

— Іду дивитися, як нашого ката будуть катувати. Сто год чекав я цього!..

І хоч радянська влада, поки - що, золотих гір селянинові не дала, а, навпаки, часто була сувора з ним, дядько нутром чує, що це влада своя, що це його влада.

Правда, він бурмотить: — Вигадали, їздять, покою нам не дають... „шехва“ якась...

А слухати „шехву“ йде, бачить, розуміє, як отой столітній дід, що вже катам народнім прийшов кінець.

Суд над ними сотворили!

І розчистили поле. Розправляй плечі, працуй!

Он пан Нажівін, з дозволу сказати, російський народній письменник, не згоден з цим. Він на протязі 300 сторінок своїх „записок о революції“ ¹⁾ паплюжить на всі лади володимирських „федеративних соціялістів“ та київських селян - „самостійників“, хамами та іншими прекрасними іменами їх взиває і намагається довести, що „біржуази“ (до табору яких Нажівін самодоволено зараховує й себе, це після анархізму - то!) тільки одного добра народові бажали. Народ, мовляв, революції не хотів і всі заходи „доброхотів“ народніх (лайки Нажівіна) він (цеб-то народ — П. Л.) перевертав на свій власний лад, що володимирський, ярославський, орловський, полтавський і київський мужик як був монархістом, так ним і залишився аж до нині. Так от, кажу, Нажівін може радіти з „шехви“. Он, мовляв, сами комуністи признаються, що дядько вже не хоче їхніх „орателів“ і бажає одного: — дайте мені спокій...

Але ми не Нажівіни, не слиняві інтелігенти і не уявляємо собі дядька з села в образі покірного, обсипаного цукром мужичка, який жде не діждеться, поки його пан соціалізмом обдарує.

Ми тверезо дивимося у вічі дійсності. І, коли бачимо, що дядько незадоволений, бурмоче, лає

¹⁾ Ів. Наживин — Записки о революции. Книгоиздательство „Русь“, Вена, 1921 г.

нас, ми шукаємо причини того, викриваємо хиби й виправляємо їх.

Ми не базікаємо, а робимо.

Нажівін і компанія обідилися на „федеративних соціалістів“, які не захотіли бути у них на повідку, і після того, як ці ж самі „федералісти“ добре їм наклали по потилиці, заявили:— Не хочете?.. ну, хай вам цур!.. Залишайтесь зі своїми більшовиками, бо і ви хаами, і вони хаами, а ми, тимчасом, за кордоном погуляємо. А коли вони (більшовики) вам остогиднуть, так ви тоді нас сами покличете, у ноги поклонитесь... Сволота!..

Петлюрі, Нажівіну і прочія, і прочія, мабуть, і досі сняться картини, як до них іде з повинною „сволота“, хліб-сіль підносе, благає повернутись назад, а вони кирпу гнуть, ніби-то й не хочуть.

Ні, ми, комуністи, не такі! І, коли Ленін сказав, що від дядька залежить доля революції, коли він кинув у маси гасло шефів, всі 500 тисяч відгукнулися:

— Єсть!..

І закипіла робота.

Не-є, за дядька, за його ідейне керівництво ми ще поборемось. Ще побачимо, за ким він піде.

А що в нас і з „шехвою“ багато помилок буде, то це не біда. На помилках ми вчимось і при першій невдачі рук не опустимо.

Так-то!

На днях мені один з товаришів оповідав, як він проводив „шехву“ у своєму підшефному селі.

Зібралось мало не все село його послухати. Слухали дуже уважно, а потім одна баба вийди та й скажи йому :

— Сватаєшся ти, хлопче, гарно, а як воно житиметься...

Знов недовір'я. І на декого це недовір'я все одно, що цебер холодної води.

А цей товариш не з таких.

Як зачастив у те село, — як вечір, так і там. Сьогодні в сільраді посидів, завтра у комнезамі вечір провів, післязавтрього школу обдивився, там дав пораду по земельній справі, а там помилив двох сусідів. А тимчасом грошей зібрав, олівців, книжок накупив, до організації сільбуду приступив.

І що ж? Тепер уже до нього на квартиру „федеративні соціялісти“ приходять :

— Так і так, громада прислала до вас, і просимо, щоб ви завтра неодмінно прийшли...

Хай хто - небудь з „біржуазів“ похвалиться, щоб за ними приходили.

А в кілля не хочете!

Отже, недовір'я перемогти можна. Правда, для цього треба часу, але коли кричу буде зламано, то діло піде краще.

Шефство прийняло у нас культурний вигляд. Тут можна побоюватися одного, що місцями воно може перетворитися в несерйозне культуртрегерство.

Нам здається, що поруч з допомогою школі і взагалі з культурною роботою „шехва“ повинна зайнятися серйозно всіма сторонами селянського життя, звернувши в першу чергу увагу на кооперативи, комітети взаємодопомоги і т. ин. Тим більше хибним буде таке становище, коли селяни заберуть собі в голову, що „шехва“ все може, що від неї можна чекати великої матеріяльної допомоги, а такий ухилець, нам здається, є.

— Раніше ми од вас все брали, а тепер ми все вам будемо давати...

Матеріально, при всьому своєму бажанні, шефи можуть дати мало. Тим більшу увагу вони повинні звернути на розвиток самодіяльності у підшефних селах, на організацію міцних органів цієї самодіяльності, якими шеф ідейно керував би і в дечому допомагав би.

Тоді не буде того недовір'я, що зараз має місце, тоді й не буде таких яхидних запитань, що, мовляв, стелете ви м'яко, а як то буде спати...

1923 р.

„НОЖИЦІ“

В районі було одержано телефонограму:

— Завтра опівдні до вас прибуде голова губвиконкому. Зібрати мітинг, а також приготувати доклад про стан вашого району. Голова окрвиконкому (підпис).

Голова районowego комітету зараз же післав за головою сельради. Інструкції були короткі. Негайно розіслати по всіх кутках десяцьких і щоб завтра сход був.

Десяцьких було скликано, наказ дано. Скоро можна було чути гавкотню собак по всьому селі. То десяцькі сповіщали про завтрішній сход.

Робили вони це просто. Підійде до воріт — і починає стукати палицею.

— Агов! Хто дома? Трохима, ти? А ходи-но сюди!.. Трохим довго чухає поперека й нехотя йде.

— Що там таке?

— Предсідатель приказав завтра на сходку з'явитись. Якісь комісари з губерні приїдуть. Чув?.. Так обов'язательно, сказано, прийти!..

— Та. прийду...

Це було в суботу.

Піп, узнавши про приїзд комісарів, вирішив за-
дзвонити до церкви поранше. І справді, почав
бамкати щось о восьмій ранку. Проте, вечором
були коло хвіртки мляві розмови.

— Ти як, Федоте, думаєш, що нам завтра скажуть?

— Та хто його знає? Може, полегшення по по-
датку... А в тім, завтра почуємо!

І розходились спати.

Тільки в комнезамі йшла робота. Незаможники
готували списки утайщиків землі, а також цілу
низку питань до губерської влади.

За своїм звичаєм голова комнезаму, Панько
Супрун, гарячився:

— Тут, хлопці, треба скористувати приїзд гу-
берського начальства. Треба одразу куркулів при-
бити. Розумієте?..

— Правильно... Розуміємо...

Перед обідом, а в селі обідають, як водиться,
опівдні, уже і сходка почала збиратись.

Комітет стояв на майдані. Прямо церква, за цер-
квою ветеринарний та прокатний пункт.

Колись там стан містився. Був становий такий
сердитий, Бугайовим звали.

Селяни з цього гриводу сміються:

— І колись Бугай, і тепер бугай!..

Сходились дядьки степенно, курили свій тютюн
безбандерольний, смаковито плювали.

Пробіг підтюпцем секретар з паком паперу під пахвою. Пройшли прямо до комітету незаможники. Веселою юрбою вийшла на майдан „камса“, і, замість футболу, у „лози“ почала грати.

Дядьки дивилися. Очі їм сміялися. Іноді хтось казав:

— А дивись, як ловко, лиха личина, скаче, як на пружинах!..

Піп на площу не вийшов. Він тільки вікно відчинив і дивився на вулицю. З-за його спини, неначе полив'яна миска, виглядало обличчя матушки. Тепло. Небо синє. Павутиння у повітрі літає.

Дітвора, як горобці, на тополі позлазила, унижала гронами їх, комісарського автомобіля виглядає.

— Їдуть, їдуть!..

Тихий до того майдан одразу закопошився. Люди повставали, а дехто навіть і цигарку з рота вийняв, кинув на землю і розтоптав.

— По старій звичці...

На вулиці показався вихор порошу. Горіли на сонці два ока-ліхтарі. Круто повернули і стали коло комітету.

— Драстуйте, товариші!..

— Драстуйте,—і багато рук піднялося до шапок. Але шапок не зняли. Минулася мода перед начальством шапки знімати. Адже свої люди приїхали.

Задзвонили у дзвона:—Бом! Бом!..

То на сход скликали.

Сход розпочали скоро. За голову обрали Тараса Михайловича (голова райвиконкому), секретарем — члена кооперативу. Третім у президію попав якийсь дядько, який соромливо поліз на „трибун“. „Трибуном“ же цим служив рундук старої обчеської комори.

Першим забрав собі слово голова губвиконкому. Голос у нього дзвінкий, так що кожне слово розносилось по всьому майдані. Говорив він про єдиний податок та вивіз хліба за кордон.

Казав:

— Тепер від селян часто приходиться чути скарги на те, що от, мовляв, ситець, гвіздки і таке инше дорогі, а хліб дешевий. І питають, чому це так? Товариш Троцький порівнює таке становище з ножицями. Одна — половина верхня — лізе вверх, — то фабрикат. Друга — нижня — униз, — то ціни на хліб. Треба ті „ножиці“ зіжмати, треба ціни фабрикатів зрівняти з цінами на хліб. Щоб підвищити ціни на хліб треба частину його вивезти за кордон...

Поки він не торкався цього, слухали спокійно. А як забалакав про ножиці та про ціну, так одразу всі заворушилися. Дядьки почали ближче товпитись до трибуни, і було видно, що торкнулися самого болючого питання.

Голова губвиконкому скінчив.

Тарас Михайлович почав трясти рахівницею (то замість дзвінка), щоб заспокоїти сход, і кричав у натовп:

— Хто хоче слова? Хто слова просить? З'явись!..

Але „з'являтися“ чомусь ніхто не хотів. М'ялися щось говорили між собою, а на „трибун“ не йшли.

Кожний думав:

— Та за мене хтось скаже...

— Чого ж ви мовчите? — казав Тарас Михайлович. — Як сами, так говорите? І це не так, і це не так!.. А, як приїхали з губернії, то мовчите, наче води в рот набрали. Ану, хто посмілівіший, виходь!..

Нарешті, почулося:

— Я...

— А, Мирон Якович! Просимо, просимо!..

Мирон Якович вилазить на рундук, кидає картуза й починає:

— Тут нам, селянам, товариш, приїхавший із губернії, говорив про ножиці. Треба, каже, ті ножиці зіжмати. Правильно, треба. Бо селянинові далі неможоту. Так чого ж ви ті ножиці не стулите?.. Я думаю так, що влада більше дбає за город, а нам селянам, що залишиться... Це неправильно. Ми даємо більше всіх. Давайте й нам більше всіх... Товар за товар...

Он куди крутнув! Тарас Михайлович почервонів.

— Куркуль чортів! — подумав він.

— Прошу слова!..

Вилазить другий.

— Мирон Якович неправ. Робочому теж їсти треба. А от про ножиці і я скажу. У нас пуд хліба 60—65 крб., а чвертка махорки 50... (сміх). Оце

вже неправильно. Раніш пуд хліба продавали за 60 копійок, зате махорка була 4 копійки (у натовпі: — Правильно!). Тепер от друга річ. У нас хліб на ярмарку у минулу неділю був 60 і 55 мільйонів, у городі, кажуть, 70 — 80, а фінвідділ присилає розцінку: коли хочеш платити грошима податок, — плати за пуд 100 мільйонів. От вам і ножиці. Більше я не імю сказати нічого...

Греблю прорвало. Виходить третій, четвертий, — скаржаться.

— Став я платити податок, а мені кажуть: — Пожалуйте облігацію... — Яку облігацію? — А от отаку і отаку. — Не візьмеш, податку не приймають. А облігація коштує 1.200 карбованців. Це виходить 15 пудів хліба...

— Радянська влада і XII з'їзд партії сказали, щоб ножиць не було. І це гарно. Треба дати полегшення селянинові. Тепер про кооперацію. Вона у городі про ножиці ці самі, про які говорив товариш, знать нічого не знає. Крам у неї дорожче, ніж у спекулянта. Треба кооперації це сказати...

— Дозвольте, товариші! Тут справа глибша, ніж ви думаєте. Біда наша в тому, що ми ведемо своє господарство не так, як слід. У нас по губернії 2 мільйони десятин вдобної землі. У мирні часи у нас було 100 тисяч десятин під сахарним буряком та тютюном і іншими трудовими культурами, а тепер тільки 10 тисяч... Коли ми заведемо нові культури, тоді й ножиці ті щезнуть...

Одним словом, чого тільки й не говорили. Але „ножиці“ зав'язли на зубах у всіх. Не було того дядька, який би не виступав і не казав би про ті „ножиці“.

Перші гострі моменти пройшли, і розпочалася просто розмова, яка затяглася майже до самого вечора.

І, тільки коли лягли довгі сині тіні на майдан, гості стали збиратися у сусіднє село.

Комсомольці образились.

— Ми думали, що ви на нашу виставу подивитесь?..

— Другим разом, товариші, другим разом.

Дядьки прощалися:

— Так ви, товаришу, той... Не забудьте про ножиці, стулити їх треба...

— Спекулянта укоротить...

— Кредит, кредит нам дайте...

— Та наляжте там на землеуправління, хай землеустрій провалить скорше. Тоді ми тут такі бурякові плантації заведемо, що аж любо буде...

Поїхали.

Через кілька хвилин вийшов піп і, плутаючись у рясі, пішов до церкви.

Там дзвонили:

— Бом!.. Бом!.. Бом!..

Але до церкви ніхто не йшов.

1923 р.

НЕТРІ ПРОКИДАЮТЬСЯ

Трикутник Десна—Дніпро—Любеч—Чернігів,—це старовинна земля сіверців, колишнє князівство Чернігівське. І, мабуть, ніде так багато не збереглося пам'яток старовини, як у цьому краю і в побутові, і в піснях, і в звичаях.

Це край колишніх непроходимих лісів, князівських ловів.

Край, де селянства майже не торкнулася міська культура.

Живуть собі, як жили діди-прадіди колись.

І, що робиться навколо, не знають.

Оточив ліс, замкнув обрій, засипали піски села,—здушені вони, нікуди їм подаватися на простір.

Справжні нетрі.

Так мені оповідали про цей край. І от ми летимо по ньому на автомобілі, а автомобіль у нетрях річ невидана, нечувана.

Ліс—піски. Піски—ліс. Де-не-де чагарник, лоза по піскуватих вершинках росте. Болота з силою птиці. Видно, як цілими табунцями дикі качки здійсмаються.

На полі рвачкий вітер дмухає, гонить скажено хмари. Дощове літо цього року.

А от в'їжджаємо у ліс. Стоять струнко височенні сосни, хоч зараз щоглу з них став. З замилюванням дивишся на них, а в голові промайне:

— Капітал...

А „капітал“ стоїть стіною, тільки у верхів'ях вітер гуляє. А по стовбурах смоляні сльози виступили і застигли невмиті.

Парко. Смолястий дух груди розпирає.

— Тук - тук - тук! — стукотить дятел.

— І - от - от!.. І - от - от! — перекликаються удоди.

Кує зозуля, когось перекривляє іволга.

Ліс. І тут наша потвора, автомобіль, гарчить, харчить.

Знову ліс — піски. Піски — ліс. А на пісках жито.

Інший запах. Але поле замкнене в зелене коло лісу, сторожує його ліс.

Село. На хвилину зупинка, і далі.

Болото. Чагарник. Ярина зелена. Болото. А потім знову ліс — піски. Піски — ліс. Машина то підскакує на коріннях, то загрузає в піски. Приходиться мало не на руках виносити із цих піскуватих трясовин.

Не густо на села. А назви їх такі: Кукарі, Брехуни, Губичі, Рудня, Нова Рудня, Рудня Посудевського, Гута, Гута Красковського, Стара Лошакова Гута, Гута Стара, Василева Гута.

Села бідні. Земля, звісно, пісок, раз у двадцять років родить, а так колосок від колоска на вер-

ству стовбурить. Свого хліба мало. Якби не було лісу, то хоч тікай. Лісом тільки й держаться. Виробляють сита, кошики, скрині, колеса, дуги, а найбільше розпиловують шальовки, готують і міняють на хліб.

Навіть село таке є — Пильня.

Вражає те, що в кожному селі чимало хат нових. Стоять новенькі, чистенькі, пахнуть смолою.

Підживились за ці роки лісом, ніде правди діти.

Де-інде і сліди тої господарки видно: високі пні, згарища. Не одна сотня десятин вигоріла. А якого лісу! Золото, а не ліс був!

Підчас зупинок пильно придивляюся до дядьків, ловлю настрій.

Сірі вони. А нове щось у них є. Якось рухаються жвавіше, говорять вільніше. Одним словом, зміна помітна.

В одному селі спитав, чи одержують газети.

— А як же! Газета, це перше удовольствоє почитати гуртом.

Перевірів. Оказується, і справді, газету одержують. Читає газету селянам місцевий учитель.

Прогрес для нетрів величезний.

Апарат сільської влади не можна сказати, щоб був уже такий поганий. Голови сільрад у більшості — члени комнезаму. Голови районових комітетів всі комуністи.

І самі помешкання нічого, не дуже великого ремонту потребують.

Апарат працює задовольняюче, одначе, треба зауважити, що матеріальний стан технічних робітників кепський. Секретарями служать здебільшого старі писарі, і сами голови визнавали, що це зло. Червоний радянський секретар необхідний.

Я знаю роботу апарату других районів і мушу запевнити, що тут, у цих лісових селах, він не згірший, а в дечому навіть кращий, ніж там.

Знов таки величезний поступ для цієї закинутої місцевости.

До єдиного сільсько-господарського податку відношення подвійне. З одного боку, його вітають, а з другого — у декого з'являється побоювання.

— Воно нічого ніби, добре придумали, та... тільки той... щоб уже один був. А то знову почнете то на школу, то на больницу...

Ми заспокоюємо.

— Ну, як так, то заплатимо. Врожай цього року нічогенький. Народові полегкість...

Взагалі настрої бадьорий. Прямо дивуешся, як ці дядьки, що живуть на сотні верстов (буквально) від залізниці, здорово й розумно розбираються в усіх справах.

Наприклад, вказуємо на необхідність одремонтувати школу.

— Воно, тошно, треба ремонт дати. Та що поробите, учителєві недовіріє большое оказується...

— Чому?

— Попівського заводу, товариш, йон. Нам би учителя попроще сюди!

Але це все - таки винятки. Серед учительства помітний рішучий перелом. Не дивлячись на матеріальну незабезпеченість, багато вчителів втягнулося у громадську роботу. З ким із учителів не траплялося говорити, всі, як один, вимагали, щоб їх послали на політкурси.

— Без сорому казка, — казав один учитель, — ми таки політично неграмотні. У нас голова комнезаму по часті політграмоти може заткнути за пояс багатьох учителів.

Стан шкіл кепський; ремонт, ремонт і ремонт. Дещо вже робиться. Лісу досить, потрібні лише робочі руки. Окрнаросвіта розвинула широку діяльність по ремонту шкіл, і є надія, що школи будуть одремонтовані.

Почали організовувати і сільбуду. Це зовсім нова форма організації. Селяни нею цікавляться і багато розпитували про порядок утворення сільбудів.

Хліборобство стоїть на низькому рівні. Нема тут того, щоб його штовхало вперед. Але хліборобську культуру вже занесено й сюди. На пісках починають засівати лубин, починають угноювати поле.

А от вам кусочок і нового побуту. Чотири незможницьких сем'ї Сорокошицького району вирішили похерити своє індивідуальне господарство і організувати комуну. Вибрали піску 50 десятин,

і осіли. В комунарів три коняки, молотарка, сівалка. Малувато, але вони не потурають. — Переможемо, кажуть.

Зараз проходить по всіх селах виявлення утаєної землі. Є села, де виявили по тисячі десятин. Біднота задоволена, а куркулі шиплять, хочуть управи на свавільників шукати.

— При новій політиці не дозволено одбирати землю.

— А податок красти у держави дозволено?..

Прокидаються нетрі. У самі глухі кутки доходить радянська влада і вкореняється.

А коли сюди вкинути кілька агрономів хороших, десяток, другий вчителів,— за п'ять років не пізнаєте краю. Ось чому я виїздив звідси задоволений. ІЩо з того, що є хиби. Але ж життя прокинулось, село перемінилося. Нема вже й балачок про те, що, можливо, „хтось“ повернеться. І це в самих глухих кутках.

Значить, твердо стоїмо на ногах, бо нетрі прокидаються, бо нетрі за нас.

1923 р.

ЗАПИТАННЯ

I

Село Змії—63 двори. Землі мало, та й та пісок. Більше люди сокирою та пилюкою промишляють. Що-року значна частина „уходить“ на заробітки на сторону. Коли б не це, то зміївцям прийшлося б голодувати.

У районі, коли ми збиралися сюди, нам не радили їхати.

— І далеко, і не цікаво...

І от тому, що було „далеко і не цікаво“, я постановив кінче у Зміях побувати.

Голова райвиконкому, бачачи, що мене не переконає, перед самим від'їздом сказав:

— Коли вже ви туди їдете, то раджу вам неодмінно побувати в Коливошки.

Наш приїзд у Зміях зробив, здається, переполох. Баба, яку ми першу зустріли, прожогом кинулась у двір. Ми навіть не встигли у неї щось запитати.

Нам було видно, як з вікон повитикалось багато облич. В очах у них було повне здивовання,— видно, що не часто тут бувають чужі люди.

Зупинились, бо треба було запитати, де живе Коливошка.

— Агов!— почав гукати Микола,— хто хазяїн, вийди сюди?

Хвилини зо дві не було нікого, потім рипнули сінешні двері, і на порозі показався хазяїн.

— Де у вас тут Коливошка Охрім живе?

Хазяїн підозріло уставився на нас. На його обличчі ясно було написано вагання:

— Казати, чи не казати?..

Очевидно наш мирний вигляд його заспокоїв, і він сказав:

— От сюди прямо, потім ліворуч у вуличку, і прямо буде хата Коливошки. У ворота в'їдете.

Поїхали шукати. Коливошка оказався дома, трохи нам здивувався, але коли я йому сказав, що ми ідемо з району й що нас направив до нього голова, то його обличчя прояснилось, і він радо нас запрохав до хати.

II

Надворі падає дощ. Чути, як шумить вітер „хвоями“. І здавалося так, що ліс ніби скаржиться на щось. Іноді краплі дощу б'ють об шишки.

Негода.

У хаті тепло. На столі парує самовар. Коло столу за прядкою сидить жінка хазяїна і тягне, тягне довгу, без кінця, як осіння ніч, нитку. Я иноді зиркаю на її похилену і ще не стару постать, що мовчки сидить і слухає готового.

Коливошка, наливаючи собі четверту шклянку чаю, говорить:

— Живемо ми, мої товариші, можна сказати, на краю світу. Які там у вас пішли зміни (зміни, очевидно), нам не відомо. Що скажуть, робимо, що напишуть, даємо.

Сам Коливошка середняк, має 3 десятини оранки (там не оранка, а чистий пісок) і десятину лук. Був у партизанах, словом, радянської орієнтації дядько. Господарство веде нічого. Перший у Зміях завів лубин. Має коняку, дві корови, восьмеро овець, троє свиней. Єдиного податку заплатив 40 пудів. Він „ходив“ більше двох років головою сільради. Зараз у Зміях сільради немає, бо вони об'єднані з сусіднім селом.

Громадська робота привчила його цікавитись державними справами і взагалі політикою. Тепер він сидить перед нами і наводить „критику“. Робить він це в формі запитань, але в нього немає й тіні ехидства. Очевидячки, ці питання у нього довго назрівали, він уперто шукав на них відповіді і, як то часто водиться, не знаходив. Отже, його критика була скорше провіркою власних думок, ніж чіплянням до тих чи інших нестатків радянської практичної роботи на селі.

— От, приміром, податки,— сказав він.— Єдиний податок, це правильно і ніхто з селян не сперечався проти його. А от ви скажіть, на що оте містове у вас беруть? Зібрався я якось влітку до міста. Тільки став, товариш якийсь підходить.

— Давай, каже, п'ять мільйонів.

— За що?

— За те, що став.. Містове.

Дав. Жінка пішла з молоком, тільки стала у ряд, знову підходить другий товариш і потребує 500 тисяч... Це за те, що вона глечик молока винесла продавати. А весь той глечик більше 500 не коштує. І так, я вам скажу, оте містове дратує селян, що й не знаю. Не стільки тих грошей, як оте приставання. Ходять за тобою і кландають: дай, дай... Їх, і лихі ж селяни за оте містове!

— Так ви ж раніше платили?

— Платили. Волосні, сільські, земські, державні, подушне. От, бачите, скільки платили. Але того, щоб ото за містове платили, то того не було.

— Або, наприклад,— продовжує далі Коливошка,— податки на торговців. Грець вас знає, скільки ви там на них накладаєте, а серед людей поголоска йде. Питав я декого, для чого це. Каже, що цим хочуть з буржуїв лишки зрізати, щоб вони, мовляв, жирком не обростали наново. А мені здається, що ви нічого не виграєте від цього. Ви на нього накладаєте, а він на нас. Так що торговець все одно своє візьме. А коли його спитати, чому крам дорогий, то він вам каже:

— Ваша вла́сть на мене такий податок наклала, що я не можу дешевше торгувати!..

— Так він же бреше. То він навмисно таку агітацію пускає.

— От ви й докажіть, що бреше. Але як, на вашу думку, хіба торговець не візьме свого проценту? Візьме. А селянин крекче. От у вас і виходить: не вмер, так змерз. Так-то, товаришу. От ви й об'ясніть, чому це так робиться. Хіба не можна так, щоб податки поменшити або щоб кооперація йому, торговцеві, конкуренцію робила. А так, як зараз, то, по щирості вам кажу, нічого у вас не виходить. Не клеїться це діло. Ви на буржуїв, а вони на мужиків. Виходить, що кінець-кінцем селянин тільки й страждає...

III

Уже давно перестав шуміти самовар. Випито чай. Надворі ніч глупа стояла, темними очима заглядала у вікна.. А Коливошка сидів насупроти мене і все допитував:

— От ви скажіть мені, хто це за розумний такий з'явився, що червінець вигадав? У нас тут, у Зміях, довго про це думали. І знаєте, до чого додумались? Що це контр-революціонери вигадали. Підмалювалися під більшовицьку партію й вигадали. Буржуям від червінця користь. Вони знову собі капітали збивають, а нам, селянам, заріз.

— Ви, кажете, червінець все одно, що золото. В ціні не падає і для держави це необхідна річ тепер. Розумію. А чому ви так не зробите, щоб гроші не падали? З ними прямо нещастя якесь. Ми ніяк не можемо додуматись, в чому воно причина. А по нас це б'є, та ще й як б'є. Наприклад, я продав хліб і думаю собі чоботи купити, а, дивись, червінець підскочив, і в мене, замість на пару, тільки на один чобіт грошей вистарчає... От би бажано було б, щоб і це було з'ясовано. Хто червінець вигадав? І для чого? І чому з червінцем ходять і такі гроші? І то гроші, і то гроші. І то бомажка, і то бомажка. Але одна в ціні, а друга нікуди. Заплуталися між тими грішми, чисто заплуталися...

— Або так. У місті всі добре олягнуті ходять, а ми по селах грішним тілом світимо. І не роблять, і добре ходять, і смачно їдять. Питання: звідки вони беруть? На горбі селянина їдуть! Ну, хай буржуї, а то і ваші товариші, комуністи, попадаються. І до нас доходять різні чутки. Йому коні там для служби дають, а він жінок катає. В шляпò нарядить і катає. Хіба це по-комуністичному? Хіба це ваша совість дозволяє?

Подивився на мене і знову:

— Знаю я також і таких товаришів, чи то вони комуністи, чи ні, у нас все одно „товариші“,— що вип'ють добре, а потім на голому пузі ложкою „Ах ви, сені...“ вибивають. Вроді, як на бубон. Як на це ваша партія дивиться?

— Так само і з податком. І тут у мужика різні думки з'являються. Їхали ми якось податок здавати. Ідемо, значить, ми шляхом, а назустріч дядько, знакомий ще мені.

— Що везете? — питаю.

— Митлицю...

— Яку, в чорта, митлицю?

Ясно, що податок возив, — думаємо, що глузує дядько.

— Ану покажіть?

Розв'язав мішок, дивимось — жито.

— Та це ж жито, — говоримо.

— І по вашому жито, і по моєму жито, а в заготконторі говорять, що митлиця. Тепер, мабуть, тільки в Америці і є справжнє жито.

— А ви знаєте, що було біля заготконтори? Жито через кондицію не приймають, а тут же спекулянти крутяться. Теж саме жито купують. І ціну дають таку, як і контора. От тут у мужиків і недовір'я з'являється. Кажуть, може, стачка між служачими й спекулянтами є? От ви і спробуйте переконати дядька, що цього немає.

— Ми от податок здали, ждемо краму дешевого, а нам на страховку окладні листи приносять. У мене от страховка більше половини окладу мого. Думаєте, що ми не розуміємо користи від страховки? Чудесно розуміємо. Так не сила ж наша. От чому біда. Тягло слабе. Дядьки, замість подяки вам, ходять один до одного та матюкаються.

Оттакі-то діла-то... Що ви на це скажете? Темнота наша селянська, звичайно, в цьому винна, але й ви щось мусите зробити... Мусите!..

IV

І справді, що ви скажете? Звичайно, можна сказати багато. На кожне запитання можна дати докладну відповідь.

Але не забуваймо, що тої відповіді нікому дати.

— Нікому об'ясненіє дати,— як казав Коливошка.

Виходить, що „об'ясненіє“ дати треба. А, крім того, треба рішуче взятися за винищування отих різних дрібниць, як, наприклад, містове, яке по суті великої користи й прибутку державі не дає, а селян дратує.

А найголовніше, найпотрібніше—це всебічне вивчення селянського господарства. Яке воно може узяти на себе „тягло“.

Бо без цього вивчення наші найкращі заміри не досягатимуть мети, і ми будемо танцювати на одному місці.

1923 р.

ГЛУШИНА

(Замітки агітатора)

І. Дорога

— Ви куди хочете, товаришу?..

— Давайте десь подалі! На цілину хочу подивитись!

— О, прошу! Така у нас є. Хочете Любецький район?

— Все одно, давайте Любецький! .

Ця балачка велась в окружному партійному комітеті, де розподіляно агітаторів на одну з чергових кампаній. Скоро нас зібралася ціла група. Всім було по одній дорозі, кому ближче, кому далі.

Рушаємо щось коло півдня. Минаємо болото грязюки на „новому базарі“, потім шматок тряского бруку і, нарешті, впірнаємо (літерально) у Любецьку вулицю. Калюжа від тину до тину, місток, спеціально зроблений для того, щоб калічити селянські коні. Чернігівський комунгосп, не дивлячись на те, що тут що-тижня проїздить не одна сотня селянських підвід, не спромігся до цього

часу налагодити містка та спустити воду. Уявляю, скільки разів дядьки на цьому самому місці комунгоспівську маму у „гроб“ посиляли.

Ог вона, змичка !

Загальна увага що до містків. За всю дорогу від Чернігова до Любеча, а це буде 50 верстов, я не пригадую, щоб ми переїздили хоч через один. Дорога їх уперто обминає. Іноді вона дає півверстви крюку, аби тільки того містка уникнути.

У одного німця, який довго прожив у нас, якось запитали про наші містки.

— Це така річ,— сказав він,— яку завжди обминають...

Спостережливий німець говорив правду; це я кажу з досвіду власної подорожі.

Вийшли у поле. Шлях.

Інструктор починає оповідати про життя-буття селянське, зокрема про життя сільських комуністів.

— Одшмагаєш іноді,— каже він,— верстов двадцять, а то й більше пішки, приходиш у село. „От,— думаєш,— підвечеряю у товариша“. Відчиниєш двері, а він тобі зараз бух:— „Здоров був! От і добре, що прийшов! Може, сала приніс, а то я сьогодні ще нічого й не їв!

— А у дядьків хіба не можна повечеряти?

— У дядьків тепер не покуриш. Селянин тепер в декретах починає розбиратися. По декрету починає жити. Тепер, брате, уже не скажеш: дайош сало, дайош масло, дайош вареники!.. Він добре

знає, що, раз єдиний здав, ніхто ніяких претенсій до нього не має права пред'являти!..

Їдемо по-черепащачому: чотири верстви на годину. Швидкість, яка може бути мірилом нашого звязку з селом. Порахуйте: папірець із Любеча до Чернігова іде три дні (пошта ходить двічі на тиждень), з канцелярії до зава (в кращих випадках) — два дні, виконується два дні, лежить на пошті три дні, назад іде три дні, в районному комітеті — два дні, на село іде два дні, всього сімнадцять день. І це ідеальний звязок!

Зараз мені пригадалися слова де порівнювано нашу революцію з кур'єрським експресом. На селі революція скорше схожа на вихор, що одразу пролетів розстрошив старий лад, розкидав його уламки й пішов далі. А зараз залишилася селянська шкапа й чотири верстви на годину. От вона, швидкість революції на селі! Але це швидкість певна, вірна, розмірена і уперто направлена вперед. Все вперед! І в цьому її переможність. Автомобіль на першій же верстві нашої дороги зламається, у першій калюжі потоне, а селянська шкапа, вона вивезе і до трактора, і до електрифікації доведе. На жаль, не завжди це у вас розуміють деякі „прожектори“.

Уже над вечір приїздимо у село Довжик, центр району. Біля самих воріт зустрічаємо все на чальство місцеве. Зайшли до райвиконкому. Знадвору мені чути розмову. Балакають голова та сторож.

Голова:

- Дайте лампу нам!..
- Та нема ж у нас лампи, я ж вам докладував уже...
- А та, що була?
- Та то ми у ЄПА позичали...
- Так підіть візьміть у ЄПА...
- Та то не їхня лампа. Вони теж у когось позичали, так тепер віддали...

Голова увиходить і ніяково каже:

„Я тут всього кілька день. Не встиг, розумієте, ще свого господарства налагодити...”

У мене майнула думка:

— Як ми бідні! Навіть на лампу для райвиконкому (де шістнадцять тисяч населення) не спромоглися!..“

II. Любеч

Рівнина, укрита перелісками, зеленими, селами, добігла до Дніпра і разом увірвалась кручею. Внизу, в пісках, Дніпро лежить, обмілілий, безсилий. Виснажився старий за літо, віддав свою силу морю, а решту випило сонце. Тепер він покірно чекає морозу, що прийде з півночі, закує його у крижані кайдани й буде з сніговим реготом, з тріскотом танцювати на його хребті.

Хати так само розбіглися до самої кручі. Одні зупинилися, а другі, ніби хто їх зштовхнув, скотилися у долину, розсипавшись по ярах та яругах, затулившись на всякий випадок деревами.

Це — Любеч.

Любеч — одно із найстародавніших міст, брат Києва й Чернігова. Тут стояв Олег перед захопленням Києва. Звідси походила мати Володимира „святого“. В 1016 році коло Любеча на березі Дніпра відбулася кривава бійка між Святополком та Ярославом. Тут Володимир Мономах скликав свої князівські з'їзди. Звідсіль походить і відомий Антоній Печерський, перший на Україні чернець.

Тепер це звичайне містечко. Від пам'ятників старовини не залишилося нічого за винятком печери, де, за переказами, „спасався“ Антоній, та назви двох гір — Мазепиної та Лисичиної. Пани Мілорадовичі печеру обіклали цеглою і прибили над нею мармурову дошку з відповідним написом.

Зате у Любечі зберігся пам'ятник пізнішої доби, на мій погляд, дуже цікавий. Це постамент з-під пам'ятника Олександрові II. Стоїть він прямо перед в'їздом до райвиконкому. Власно, не так цікавий пам'ятник, як напис на ньому.

ЦАРЮ - ОСВОБОДИТЕЛЮ
БЛАГОДАРНЫЕ ГРАФ МИЛО-
РАДОВИЧ С КРЕСТЬЯНАМИ

Такий - о напис на тому пам'ятнику. Може, граф Мілорадович і мав рацію бути „благодарным“ до царя, бо він так „звільнив“ селян, що в його руках опинилося кілька тисяч десятин вікового лісу,

найкраща земля і майже всі луки, а селяни дістали по десятині, по дві піску.

А за що були „благодарны“ селяни, невідомо.

До речі, коли я питав у товаришів, чи є гарні будови у Любечі, то мені казали:

— Дивись, як у кого добра хата, то так і знай, що живе бувша графська любовниця!

Може, за це були „благодарны“ любецькі селяни.

Яка іронія иноді може заховуватись у цих незграбних і казньонних вірнопідданих написах.

В'їжджаємо на широкий двір. Прямо перед нами — руїни бувшого графського палацу, ліворуч, у флігелі, — райвиконком. Навколо — чудовий сад, що уступає йде вниз. Сад орендує артіль і хазяїнує в ньому по-хижацьки. Це і не дивно, бо в складі цієї „артілі“ є один бувший поміщик, один бувший старшина, Шолох. У райвиконкомі уже стоїть питання про те, щоб сад від артілі забрати і передати „Селянському Будинкові“, що, безумовно, буде найдоцільніше. Секретар райпаркому тов. Маслаков, який довго прожив в Америці, гадає тут заснувати невеличке досвідне поле і садовий питомник.

Любечани хліборобством мало займаються, бо ні на чому. Годує їх Дніпро. В старі часи Любеч постачав на всю дніпровську флотилію капітанів, штурманів і челядь на пароплави. Підчас революції їм прийшлося трохи гірше, особливо капітанам. Капітани, щоб не померти з голоду, почали

горшками торгувати. Але цього літа Дніпро знову їх покликав до себе на працю. Капітани ожили і горшки свої занедбали.

У Любечі три школи, з них одна семирічка. По словах місцевих робітників, любецьке учительство бере жваву участь у культурному й політичному житті містечка.

Але школи сами не роблять гарного вражіння. Правда, деякий ремонт в них зроблено, зате мало палива, мало підручників. Їм ще далеко до нормального стану. Велику участь в справі допомоги школі бере райвиконком і секретар райпаркому, без чого б школи не почали свого шкільного року.

Взагалі секретар райпаркому в Любечі показна фігура. З його приїздом у Любечі підвищився авторитет місцевої влади, ожила робота кооперації. Тов. Маслаков з бувшого графського „каретного сарая“ робить зараз театр. Його ж заходами незабаром у Любечі буде одкрита електрична станція, яка освітить півмістечка.

Цілком на місці, на наш погляд, і голова райвиконкому. Є міцна ячейка комсомолу, слабіша партійна. У Любечі є всі дані для того, щоб стати культурним центром для всього району.

В містечку—три церкви, з них одна автокефальна. На моє запитання, як ставляться до церкви селяни, мені дали відповідь, що не дуже прихильно. Але все-таки попи місцеві коріння для себе мають, беручи на увагу містечкових міщан. Все-таки—це соломинка.

Збільшення культурної роботи, правильна постановка радянської праці, а також поліпшення матеріального стану учительства і школи приведуть до того, що й ця соломинка вислизне з їхніх рук.

III. Там, де гуляв Галака

— Н-но, зараза!..

„Зараза“ мишастої масти напружує всі свої сили, щоб витягти воза на кручу.

Січе холодний осінній дощ, що серпанком затягнув далечинь і сіє, сіє без кінця.

Осінь. Вона почувається і в цьому ніби невминому небові, і в моху, що ярко зеленіє на старих хатніх стріхах, і в сумному карканні ворон, що ліниво літають по спустілому полю.

Стали. Прямо перед нами — широка долина, видко темні плеса води, сосновий бір, крізь який жовтіє пісок.

Поки візниця звязує пірваний посторонок, я дивлюсь на ліс, звідки віє непривітністю і стриманим сумом.

Візниця, помітивши це, широким рухом руки обводить півкола і говорить:

— Х-хороші місця! От де гуляв Галака!..

Галака — відомий на Чернігівщині бандит. Цілих півтора року він тут „гуляв“, тероризував усю Городнянщину, вбивав, різав, гвалтував. Жертвами його були комуністи, незаможники, радянські службовці і, звичайно, „жиди“...

Зайдіть у кожну хату, у перше-ліпше село ту-тешньої місцевости, і вам розкажуть тисячі випадків, пригод, легенд про цього бандита. Тут все ще повно відгомоном „галаківщини“.

Ліси, болота, чагарник, глухі села — от що давало можливість Галаці так довго „гуляти“, давало йому захист, аж поки не пощастило його знищити.

Особливо жорстоко розправлявся Галака з євреями. Догори волосся лізе, коли слухаєш оповідання про ці криваві бенькети.

Захопивши містечко Ріпки, Галака затриманих мешканців-євреїв наказав звести до одної хати.

Суд у Галаки був короткий, але страшний:

— В хату!..

А в хаті чекала смерть, страшна, неблаганна. Там стояло кілька підручних Галаки і сокирою стинали голови нещасним. Не розбирали ні старих, ні молодих, ні чоловіків, ні жінок, ні дітей. Всіх до ноги!..

Для чого була потрібна ця жорстокість, невідомо.

Або, наприклад, ось як оповідають про те, як Галака захопив пароплав у Радулі. Перейняв його на човнах на Дніпрі і примусив пристати до берега. Потім скомандував:

— Хто руський — виходь, а жида залишайтеся на місці!

Залишилось щось коло сімдесятьох чоловіка. Їх усіх пов'язали, звязали до купи і штовхнули у воду.

Потонули всі до одного. Тільки одній дівчині і вдалося врятуватися. Коли розпочався переполох, вона сховалася у колесі, а потім кинулась у воду і під градом куль перепливла Дніпро.

Не менш жорстоко розправлявся Галака і з комуністами та незаможниками. Пійманого комуніста чекала смерть. Улюблений засіб кари для них був такий. Брали з двома кінцями гак, одним прибивали за шию, а другим до дерева або до придорожного стовпа і так залишали. А то ще робили й так. Прив'язували за руки та за ноги, а між підборіддям та горлом вставляли патичок. Людина поволі задувалась.

Комуністи й незаможники і собі не щадили галаківців. Боротьба була жорстока. Смерть за смерть.

Місцеві робітники можуть багато дечого розказати цікавого про ці жорстокі й страшні дні.

Плутає по лісі дорога, то губиться між дерев на піску, то знову з'являється. Шумить у „хвоях“ дощ. Мовчить ліс і ховає в собі якісь таємниці. Хто їх розкриє, хто розповість про ті драматичні події, що тут відбувалися під тихий шелест старих сосен...

Я вдивляюся у стовбури дерев, так вони схожі один на один, а розтривожена уява малює мені розхристану постать бандита.

Але зараз тут спокійно на всю округу. Можна їхати не тільки вдень, а і вночі,

Після чотирьох годин їзди лісом виїздимо на широку луку. В трьох верствах через завісу дощу вимальовується Радуль.

IV. Радуль

Радуль — містечко. Але цього мало. Радуль — шматок справжньої корінної Росії, закинутий у подніпровські чернігівські ліси, що колись стіною стояли на сотні верстов навколо.

Радуль населений старовірами, які більше двох сот років тому втекли сюди од Москви, щоб зберегти свою стару віру од нечестивих ніконіян.

А потім Радуль — містечко, яке живе виключно Дніпром та сокирою. Землі у радульців немає, та й земля тут — голий пісок.

Дніпро — от хто годує радульців!

І так уже повелося здавна, що на весні радулець їде на сплав за отамана сплавника, стерновим, матросом, дихає й живе широким простором Дніпра, а взимку бере сокиру в руки і йде в ліси за Пінськ, під Смоленськ і там валить дерево.

„Старики“ закохано згадують ті часи. Заробітки були хороші: отаман мав за літо 500 — 600 карбованців „чистих“, старший дубовщик — 1.200 — 1.500 карбованців, а звичайний сплавник — 300 — 400 карбованців. Так, принаймні, розказують. Революція і тут, як і в Любечі, провела свою глибоку борозну. До „більшовизму“ у Радулі було з півсотні павуків, які й тримали в своїх руках все

містечко. Вони брали підряди по сплаву, вони рядили ватаги сплавників, і горе було тому, хто йшов проти них. В баранячий ріг згинали.

„Старики“ говорять, що раніше краще жилося, але молодь тримається трохи іншого погляду.

Коли ви дивитесь на радульські будиночки, що витягнулися вздовж вулиці, то у вас з'являється вражіння міщанської заможности.

Віє міцним своєрідним і нерухомим побутом. На вікнах чистенькі занавісочки, вазончики, сами будинки схожі на стоги сіна. Тини й ворота високі, кремезні. Коло воріт лавки з накриттям, щоб зручно було відпочивати: в негоду — захист від дощу, у літку — від спеки. На кожних воротах прибито або хрестика, або іконку.

Револуція, як уже сказано, тут теж декого трусонула. Павуки зникли, радульчани ходили пішки за 70 верстов до Гомелю спекулювати, жили, може, впроголодь і тільки з цього року знову заворушились: Дніпро ожив, дає роботу.

Звичайно, що нові порядки „старикам“ не зовсім по душі. Заскорузлість тут сидить, може, глибше, ніж де инде. Досить вказати на те, що до револуції в Радулі була всього на всього одна церковно-парахвіяльна школа. Тепер дві школи, а третя семирічка.

До радянської школи все ще неохоче посилають дітей. Питають, чому не вчать слов'янського письма. В домах багатих старовірів де-не-де

сидять і досі „мастериці“ і вчать дітей грамоти по старому звичаю.

Воно і не дивно. Революція не змогла цілком перевернути побуту, що складався віками. Зроблено, так би мовити, тільки прорив. Не так - то легко вилітають з голови „номоканони“, де про тих, що голили бороди, так говориться: „До причастія їх не допускати, цілувати хреста не давати, не соборувати і ховати, як псів...“

А тепер уже молодь і бороду голить, і в театр ходить, і тютюн палить, і нечестивих комуністів охоче слухає.

Правда, робота тут тяжча, ніж у другому місці, але Дніпро допомагає. Він для радульчан найкращий агітатор. Поїздить радульчанин рік-два по червоному Дніпрі і од старого у нього нічого не залишається. Може, дехто з „стариків“ і буде у запічку щось про старовину шемрати, але його ніхто не слухатиме.

Життя йде вперед. Тягне воно за собою і старий своєрідний Радуль.

V. Лопатні і Новосьолки

Після Радуля ми ще побували в двох селах: Лопатнях і Новосьолках. Лопатні теж село на Дніпрі. Живе, як і інші села тутешні, Дніпром і сокирою. Ще за день перед тим ми повідомили про те, що приїдемо переводити збори.

Коли ми приїхали, то у школі знайшли вже повні збори. Душ коло 150 народу зійшлося, якщо не більше, що для такого невеликого села, як Лопатні, було зовсім добре. Голова сільради, ще молодий чоловік, одкриває збори. Президію обирають скоро і, що дивно, за голову зборів обрали не голову сільради, а якогось селянина. Приймається повістка денну і мені дається слово про міжнародне та внутрішнє становище республіки.

Мені завжди трохи боязно виступати перед селянською аудиторією. Треба особливого такого підходу, особливої обережності в словах, а разом з тим ясности, щоб вас зрозуміли якраз так, як то ви мали на увазі. Балакаю хвилин сорок. Слухають уважно. Торкнувся подій у Німеччині і наших взаємовідносин з Польщею, згадав і про ті чутки про війну, що зараз по селах ходять, кінчив „ножницями“ та вивозом хліба за кордон.

Піднімається голова зборів:

— Ну як, товариші? Все ясно, що казав товариш?

— Ясно! — гуде у відповідь зібрання.

Але в цей момент розштовхує натовп жінка в кожусі і, звертаючись до зборів, говорить:

— Так ясно, що й сказати не можна. Без хліба ми зостанемось, от що!

Збори сміються:

— Ого, куди загнула! Закройсь, бабо! Не в ті двері йдеш!..

Я прохаю слова. Починаю знову розтолковувати, чому нам потрібно і треба вивозити лишки хліба, яка в цьому користь, і кажу, звідкіля саме, з яких губернь той хліб будуть вивозити.

Баба заспокоїлась. Принаймні, вона більше не говорила.

Взагалі хлібного питання на селі зараз ніяк не можна оминати. Воно тісно зв'язане з загальною економічною політикою, з цінами на крам, з операцією. А в цій місцевості це питання тим більше цікавить селян, що вони живуть привозним хлібом.

Два слова про школу в Лопатнях. Школа зовсім нова і прекрасно збереглася. Вона має обслуговувати коло півдесятка сіл. Але навчання в ній не провадиться. Питаю через що.— Немає вчителя. Була на весні учителька, втекла — не витримала глушини нашої. А нової не прислали. Були в Чернігові, обіцяли дати.

У Новосьолках нам прийшлося трохи гірше. По-перше, ми довго ніяк не могли знайти самої зборні. У вуличках було до того каліно, що ми покинули свою підводу і пішли городами. Перелізли через один пліт, через другий, через третій, а зборні нема. Нарешті нам попадається дядько, який, ткнувши у повітря рукою, вказав нам, куди йти. Пішли. Приходимо, але знову немає й натяку на сільську громадську установу. Прийшлося знову питати, на цей раз у молодіці.

— Та ось же ззаді вас! — каже вона. — Сьогодні тут зібрання!..

Я й не допояв, при чому тут оте „сьогодні“; тільки потім ми дізнались, в чому тут річ.

Перелізли ще раз через пліт і зайшли до хати.

Коло печи жінка порається, а на печі двоє білоголових дітей сидять. За столом душ шість дядьків гарбузове насіння лузають.

— Тут зборня?

— Як вам сказати? У нас немає зборні. У нас по черзі...

— Як то так по черзі?

— А так. Сьогодні у мене, завтра у нього...

— А канцелярія де ваша?

— А ось і канцелярія, — і писар протяг мені палятурки.

— Добре. А коли кому треба справку або посвідку яку написати, як тоді вас знайти?

— А додому до мене приходять. Дома й пишу!

Я приблизно уявляю собі таку картину. Якому-небудь Іванові потрібна „бомажка“. Він іде до секретаря. Його немає дома, десь до сусід пішов. Іде шукати. В одну хату, другу хату — немає! Нарешті знайшов. Написали папірець. Тепер треба ще голови. Та сама шуканина.

Але новосьоловці не скаржаться.

— Що поробиш, — кажуть вони. — Платять мало, то не можна жити з однієї служби. Люди мають ще щось робити.

Ми скаржимося на болото.

— Е, це ще нічого! Ви от би на весні до нас пожалували. Все в воді (Дніпро всього верства). У нас тільки два двори такі й є, що не затоплюються водою. Хліви та хати поприв'язуємо до верб та й сидимо...

— Цього року,— каже молодиця,— і паску на вікнах та на печі їли. А святити на човнах возили!

Згадка про паски наводить балачку взагалі про церкву. Підходжу дипломатично й питаю, чи є в селі церква.

— Нема. До Лопатні ходимо!

— А коли христити або вінчатися, то тоді як?

Літній уже дядько махає рукою:

— А хай воно лусне, щоб я за його христини десять пудів платив! Житиме й нехрищене!..!

Хага потроху наповнюється людьми. На п'ятдесят три двори зібралося більше, як шістдесят душ— повна сходка. Вважаємо, що можна розпочинати збори.

Після зібрання нам прийшлося взяти ще участь в розв'язанні питання про школу. У Новосьолках немає своєї школи, а школа потрібна. Клопоталися вони в окрузі про школу, де їм сказали, що коли вони знайдуть помешкання, то учителя надішлють.

Місцева влада вирішила узяти в одного селянина під школу хату, але не на підставі договору, а шляхом відчуження, хоча по закону сільрада цього

й не мала права робити, бо то не був куркуль. Мотив був виставлений такий: хазяїн хати був „не при всіх“, громадських одбутків не одбуває, а тому і хату у нього слід забрати.

Але перед нами виявилася далеко інша картина. У Новосьолках, як то оповідається у казці, живуть два брати: один „розумний“, а другий „дурень“. Батько дав „розумному“ хату стару, а „дурневі“ — нову. От „розумний“, коли почув балачки про школу, і говорить сільраді:

— Дайте мені братову хату, а я вам віддам під школу свою стару.

На тому й постановили. Але „дурень“ із своєї хати піти не захотів, почав „скандалити“.

Ми роз'яснили, що такий підхід до справи є незаконний, що хай краще вони заключають договір з „дурнем“, тим більше, що і сам він згоден на це:

— У моїй хаті буде школа, а я в ній за сторожа служитиму...

„Розумний“ був дуже незадоволений таким зворотом справи. Коли я сказав йому, що він просто хоче обдерти брата і загарбати ласий шматочок, він зі мною став сперечатися, совав мені папірці і, бачачи, що мене не переконаєш, покинув зборню.

Перед вечором ми рушили назад до Любеча. Скупо світило сонце. Десь серед піскуватих горбів лежав Дніпро і дихав холодним вітром. Що-хвилини можна було чекати дощу.

У мене вирвалось:

— А даремно ми поїхали. Краще б було, якби ми заночували у Новосьолках.

Молодий парубок, що нас віз, відповів:

— Давайте вертати. І мені б краще було б, ніж оце зараз на ніч їхати. Ми б вам хорошу квартиру дали. З розвінчохою навіть!

— Що це за розвінчоха?

— А розводка! Та, що з чоловіком розійшлася! Я зрозумів, у чому річ.

— А хіба це у вас робиться?

— Чому ні! Коли хороші товариші приїдять, то чого їм не услужити?

— Гаразд. А як сама розвінчоха не захоче? Тоді як? Парубок широко регоче:

— А чому б їй і не хотіти? Їй же нічого не станеться?

Закров'янилось небо. На високому березі Дніпра, з Білоруси, видно було млини. Вони підняли догори свої крила - руки, ніби благали когось.

По озерах геготали гуси.

На землю падала синя сутінь.

Вечоріло...

VI. Трохи побуту

На закінчення трохи побуту.

В одній хаті взнали, що ми якесь „начальство“.

Господиня каже:

— От, бачите, які часи настали. Два тижні тому сина женила, а тепер дочку додому забрали.

— Чого? Чи не по любові побралися?

— Як би не по любові! А то по любові. Тільки бити почав!..

Мені пригадалися новосьоловські „розвінчохи“.

— Прямо знівечив молодуху. Ні за ворота вийти, ні побалакати з ким. Побачить — б'є.— Чого стояла? Про що балакала? Може, із мене сміялась?

— Так чого ж? Тепер легко й розійтись.

— От і розходимося. Бодай йому так жилося, як він мою дитину мучив.

Революція розбила консерватизм селянський. Його віковий побут дав велику тріщину і, може, найяскравіше це видно на родинних відносинах.

Женяться, розходяться з першого слова. Чоловіки кидають жінок, жінки — чоловіків. Найбільше при цьому страждають діти, коли вони є.

Комсомольці кидають батьків, ідуть на працю, живуть сами.

Старі побутові нашарування зрушили з місця під впливом революційних підземних ударів, і цей рух ще довго не скінчиться.

Перебудова села йде. Правда, поки - що повільно, але вона безсумнівна.

А на тлі цього процесу трапляються випадки переродження.

У моєму блокноті записано:

1. Хведот Наточій, бувший член Любецького комнезаму, одержав в порядку розкуркулювання добрий ґрунт і хату. Забагатів. Зараз з комнезаму

вийшов. Знюхався з попами й куркулями. Недавно у нього були гості. Якийсь дядько, теж на підпитку, забрів до нього в хату, гостей розігнав, попові вибив два зуби, а дяк з переляку заховався у запічку.

Своєрідний новітній тип, що розжирів на революції.

2. Стародубець, член партії, бувший голова Любецького волвиконкому. Споював волосні з'їзди, щоб його обирали. Один раз навіть заснув на „предсідательському“ місці. В Чернігові покинув жінку з дитиною, а в Любечі знайшов собі „чучало“. П'яним вінчався з нею у церкві. Зараз же після вінця попобив молоду і пішов геть, але через два тижні повернувся. Тепер служить у Пакульському районі, але часто буває у Любечі у „чучала“, при чому завжди п'яний. Стародубець — бувший матрос. З партії вичистили.

3. Кораблін. Бувший секретар Любецького райпаркому. „Купив“ собі будинок за сто пудів у вісім кімнат, при чому попереду, виселив з нього пошту. Коли їздив по району, то обкладав селян даниною, кажучи: „Ти привези те, а ти те!..“ Все направлялося до жінки. Це робив навіть тоді, коли був переведений до містечка Ріпок. Потім „продав“ той же будинок своїй же жінці. Було написано запродажну, і купівлю запито самогоном. Охрестив свого сина у церкві. З партії вичищений.

4. „Який піп, така й паракхвія“. Питання особистого життя сільського комуніста набирає величезного значіння. Коли жінка комуніста виконує

релігійні обряди, христиться на церкву, цілує ікону божої матери, то як же її чоловік може виступати проти попів? (З розмови з одним сільським комуністом).

5. „Що моя жінка лизала ікони, я цього не заперечую. Але коли я це взнав, то заявив їй рішуче: „Або ти живеш зі мною й не лизатимеш ікон, або геть у двадцять чотири години з моєї хати!..“ Після цього я вже за нею таких ділов не помічав“. (Заява члена партії на ячейці).

6. „Жити з жінками комуністам одно нещастя!“ — так вирік другий комуніст.

7. „Робочому чоловікові не можна без випивки. Не вип'єш, роботи не зробиш! Ваші ж комуністи теж п'ють“. (Заяви на загальних зборах у Радулі).

Це вихоплені наугад факти. Але б було помилково судити по цих фактах усю масу сільських комуністів. Темні риси швидше впадають у вічі. В тому самому Любечі я бачив комуністів, які напівроздягнені, в драних чоботах без слова заперечення пішли на села переводити кампанію. Не забуваймо, що на тих комуністах лежить величезна робота. Вони приводять у рух весь механізм радянської влади на селі, вони здійснюють змичку влади з селом.

Безумовно, в житті сільського комуніста є багато негативного. Але якраз тут і треба, як ніде інде, прийняти на увагу так звані об'єктивні умови.

В першу чергу треба піднести культурно сільського комуніста. Наша опора на селі задихається

без свіжої думки, без книжки, без газети. А головне — це поліпшити матеріальний стан тих членів партії, які виключно ведуть радянську або партійну роботу.

Тоді не буде ні купівлі будинків, ні обкладання населення даниною. Треба реальніше підходити до справи колективізації незаможницьких господарств. Роботу цю пора вже з області балачок поставити на реальний ґрунт.

Взагалі ж, всі ті болячки, що роз'їдають зараз село, потребують для свого лікування часу й обережного відношення.

1924 р.

